

УДК 1: 316.4

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2025.59.17>

ТОЛЕРАНТНІСТЬ ЯК СКЛАДОВА ЄВРОПЕЙСЬКОГО АКСІОПРОСТОРУ

Вікторія Мельничук

*Поліський національний університет,
факультет права, публічного управління та національної безпеки,
кафедра суспільних наук
бульвар Старий, 7, 10008, м. Житомир, Україна*

У статті здійснено дослідження толерантності як складової європейської системи цінностей. Розглянуто історичний контекст формування толерантності у Європі, зокрема філософські погляди Дж. Локка, який тлумачив її як філософсько-правове поняття і вважав моральним підґрунтям для існування суспільства та держави. Незважаючи на різноманітність сучасних підходів щодо вивчення толерантності, одним з домінуючих є аксіологічний. Обґрунтовано, що толерантність є особистісною та соціальною цінністю, яка відіграє важливу роль для гармонізації як індивідуальних, так і соціальних взаємовідносин. Вона є необхідною умовою існування демократії та громадянського суспільства. Актуалізується проблема щодо меж толерантності, яка обумовлюється нетерпимістю до будь-яких проявів насильства. Окреслено поняття «інтолерантність» та «гіпертолерантність», які можуть виникати через неправильне розуміння та інтерпретацію меж толерантності. Акцентовано увагу на активній толерантності, що передбачає не лише прийняття існування іншого, але й прагнення до налагодження взаємодії. Констатовано, що толерантність не повинна бути пасивною, вона може об'єднувати з метою протистояння насильству.

Важливим завданням є не лише осмислення ціннісної сутності толерантності, але й її практична реалізація. Цей аспект є особливо значущим для євроінтеграції, у якій аксіологічна складова відіграє вагомий роль. У цьому контексті здійснено аналіз Хартії Європейського Союзу про основоположні права, Рамкової конвенції про захист національних меншин, Декларації принципів толерантності, які доводять важливість окресленої проблематики для формування європейського аксіопростору і утверджують нетерпимість до будь-якої дискримінації. Толерантність є необхідною умовою інтеграційних процесів не лише на міжособистісному рівні, але й на міждержавному. Врахування цього аспекту є важливим для України в умовах інтенсифікації євроінтеграційних процесів задля вироблення спільної системи цінностей.

Ключові слова: толерантність, цінність, активна толерантність, Європейський Союз, євроінтеграційні процеси.

У ХХІ столітті особливо гостро постають проблеми, які стосуються існування людини та суспільства в умовах посилення інтеграційних процесів на міждержавному рівні. Виникає потреба вироблення нових форм та засобів налагодження комунікації у всіх сферах життєдіяльності людини та формування відповідної системи цінностей. Зокрема в умовах євроінтеграційних процесів важливим та актуальним є утвердження толерантності, що значною мірою відбувається через принцип «єдність у різноманітті».

В усі історичні періоди розвитку людства одним із домінуючих засобів гармонізації соціальних взаємовідносин поставала толерантність, її значущість зростала в умовах необхідності досягнення взаєморозуміння у суспільстві в перехідні періоди. Формування толерантності пов'язано із усвідомленням ролі Іншого для існування власного Я, творення якого відбувається шляхом визнання самотності Іншого [11, с. 254].

Метою дослідження є аналіз сутності та особливостей утвердження толерантності у контексті формування європейських цінностей.

Проблема толерантності є об'єктом дослідження багатьох вчених. Розуміння толерантності в історичній ретроспективі в Європі висвітлено у праці Л. Глинської, Р. Скларова, зокрема її становлення як філософсько-правової категорії розглянуто Л. Радіоною, О. Стоговою. Осмислення сутності цього поняття в сучасних реаліях здійснено Л. Афанасьєвою, Л. Ільчук, М. Семікіним, М. Пірен. Толерантність як складову національної безпеки аналізують І. Вегеш, М. Колодій. Проблема інтолерантності та гіпертолерантності розкривають Т. Гарасимів та П. Лепісевич. Толерантність у контексті формування європейської системи цінностей досліджено такими науковцями як В. Воронкова, А. Череп, В. Череп, М. Пендюра, О. Лапка. Важливим джерелом вивчення даної проблематики є документи ЄС, зокрема Хартія Європейського Союзу про основоположні права (2000 р.) та Рамкова конвенція про захист національних меншин (1995 р.), а також Декларація принципів толерантності (1995 р.), яка була затверджена резолюцією Генеральної конференції ЮНЕСКО.

Формування поняття «толерантність» тривало довгий час, але сучасні умови існування людини та суспільства вимагають її переосмислення на нових засадах. Толерантність – це характеристика взаємовідносин між людьми, що притаманна демократичному суспільству і обумовлюється його традиційними цінностями, пропагуванням свободи вибору та відповідальності за нього. Розуміння толерантності змінювалося залежно від суспільно-історичних умов. Її утвердження в Європі відбулося в епоху Нового часу під час формування ліберального суспільства. Вона мала значення чесноти, примирення, виражалася у принципах віротерпимості та свободи совісті, зокрема в епоху Просвітництва розглядалася у філософсько-правовому контексті [5, с. 46]. У контексті осмислення толерантності як філософсько-правової категорії важливим є її дослідження в лібералізмі.

Значний внесок у становлення категорії «толерантність» здійснив Дж. Локк. У його розумінні цього поняття варто звернути увагу на такі ідеї: основою для існування суспільства та держави є моральний консенсус, який можна досягнути не взаємовизнанням значущості відмінностей, а розумінням їх неістотності; відтак політичним суб'єктом може бути також той, хто не входить у відповідну спільноту, засновану на певних моральних принципах, проте є лояльним до держави, яка створена на їх основі [9, с. 57–58]. Таке розуміння толерантності викликало дискусії, проте саме політична практика визначає і розширює межі того, ставлення до чого має бути толерантним.

Водночас Дж. Локк вважав, що не може бути толерантності до того, що приносить суспільству більше шкоди, ніж користі, і несе загрозу миру в державі, заборони мають діяти стосовно всіх категорій громадян без винятку [9, с. 56]. Тобто толерантність не може бути вибірковою. Не зважаючи на тлумачення толерантності у політичній площині, все ж моральний аспект залишається значущим.

Розглядаючи історичну ретроспективу формування поняття толерантності у європейському просторі (М. Монтень, Дж. Локк, Вольтер), варто зазначити, що вона розумілася як терпимість, що є важливою умовою існування гармонійного суспільства [6, с. 7–8]. І. Вегеш, проаналізувавши особливості формування поняття «толерантність» від найдавніших часів до Дж. Локка та від Дж. Локка до Ю. Габермаса, виокремив такі періоди цього процесу: розуміння толерантності як терпимості, що передбачає пасивне відношення до проявів іншого; толерантність як нейтральне ставлення до іншого, але відмова від будь-чого спільного; активна толерантність для налагодження взаємодії з іншим [2, с. 24]. Саме активна толерантність стала підґрунтям для Декларації принципів толерантності (1995 р.), яка утверджувала розуміння розмаїття та повагу до нього. Згідно з положеннями якої,

толерантність є цінністю і соціальною нормою громадянського суспільства, що виявляється у праві людей бути різними, забезпечувати гармонію між конфесійними, політичними, етнічними соціальними групами, виявляти готовність до розуміння та співпраці з іншими людьми, що мають певні відмінності [14].

В сучасній науці щодо трактування толерантності переважає релятивістський підхід, згідно з яким принципи віри, культури та поведінки є суб'єктивними, відтак єдиною пануючою та істинною не може бути єдина культура чи релігія. Це поняття стосується всіх сфер буття людини, тому є важливим фактором її існування. Подальше осмислення толерантності передбачає розуміння людини як самодостатньої особистості, суб'єкта, який через активне сприйняття іншого, здатен протистояти насильству [5, с. 46].

На нинішньому етапі розвитку суспільства особистісна толерантність, яка впливає на формування відповідальності особистості, є більш динамічною, ніж у попередні епохи. Це відбувається також завдяки впливу на людину толерантного середовища, яке засноване на суб'єкт-суб'єктному підході, гуманістичних принципах та взаєморозумінні, що сприяє соціальному прогресу [8, с. 53]. Незважаючи на існування багатьох різноманітних підходів до вивчення поняття «толерантність», у сучасних умовах домінуючим є аксіологічний, відповідно до якого підґрунтям для її формування є ціннісно-сміслові утворення [4, с. 54]. Толерантність є складовою ціннісної сфери і потребує осмислення із врахуванням сучасних тенденцій існування людини та суспільства. Для України актуальним є дана проблематика в контексті євроінтеграційних процесів, які вимагають ціннісних трансформацій як на соціальному, так і на індивідуальному рівнях.

Філософське розуміння толерантності передбачає ідею позитивного сприйняття проявів іншого. В контексті аксіологічного осмислення цього поняття, толерантність варто розглядати як універсальну цінність, що ґрунтується на принципі рівності [7, с. 277]. Саме ідея рівності є однією з домінуючих у європейській системі цінностей.

Важливим є питання щодо меж толерантності, встановити які не просто, оскільки для їх визначення необхідним є врахування суспільно-історичних обставин, моральних норм та ціннісних орієнтацій. Можна констатувати, що межі толерантності співпадають із межами свободи, яка також не може бути безмежною. Таким чином необхідно розглядати цю проблему крізь призму етичних категорій, зокрема відповідальності [1, с. 38].

Толерантність – це прийняття та повага до різних культур, способів самовираження; визнання прав людини на основі свободи; чеснота, що сприяє утвердженню культурі миру на противагу війні. Проте толерантність не повинна використовуватися для виправдання утистки фундаментальних цінностей. Толерантність має бути спрямованою на протидію впливам, які призводять до страху та відчуження [13, с. 169].

Толерантність – це цінність, основою якої є визнання різноманітності, рівності, поваги щодо інших та відмова від насильства. Варто зауважити, що толерантність є важливою умовою існування демократичної держави, проте вона має межі – обмеження щодо шкоди та насильства відносно інших. Якщо такої межі не окреслити, то це може зумовити появу інтолерантності та гіпертолерантності. Інтолерантність передбачає відстоювання лише своїх інтересів, нетерпимість та боротьбу з іншими поглядами насильницькими методами. Гіпертолерантність виникає в інформаційному суспільстві та передбачає терпимість до всього загалом, що також може мати негативні наслідки [4, с. 56]. Необхідно детальніше проаналізувати сутність цих понять з метою запобігання їх поширенню.

Протилежним за змістом поняттям щодо толерантності є інтолерантність, у процесі переходу між якими можна розподілити на певні види: протекціоністська толерантність, ціннісна толерантність, прихована толерантність (упереджене ставлення до інших

соціальних груп), вербальна інтолерантність (публічні висловлювання щодо представників певних соціальних груп), агресивна поведінкова інтолерантність (вчинення дій щодо обмеження діяльності представників певних соціальних груп або навіть насильство щодо них) [8, с. 52–53].

Ця проблема набуває особливої актуальності в умовах війни, коли толерантність, як поняття протилежне насиллю, розуміється як слабка позиція. Проте толерантність можна розглядати як консолідуючий чинник для протидії насиллю, адже саме вона актуалізує демократичні цінності, навколо яких потрібне об'єднання для протистояння будь-яким його проявам. Повага до іншого може трансформуватися у взаємодію з іншим, що спонукає до співпраці задля спільних інтересів. Таким чином, толерантність можна навіть розглядати як чинник національної безпеки, що здатний консолідувати прояви іншого з метою боротьби з агресією. За таких умов толерантність протистоїть інтолерантності, зокрема це протистояння відбувається і на ціннісному рівні [3, с. 145]. Відтак варто наголосити, що толерантність не є тотожною пасивності та байдужості щодо дискримінації, а передбачає активну терпимість щодо проявів іншого, але не до насильства.

Утвердження толерантності здійснюється через її функції. Звернемо увагу на такі як гуманітарна, що полягає у формуванні світоглядних орієнтацій особистості; ідентифікації, завдяки якій відбувається ототожнення себе з певною групою та її інтересами; соціально-адаптивна, з її допомогою гармонізуються взаємовідносини з іншими [1, с. 37]. Толерантність є моральною категорією, яка формується в процесі історичного розвитку шляхом відбору норм та правил взаємодії, що переходить на рівень світосприймання і включає в себе раціональний, емоційний та діяльнісний аспекти соціальної поведінки. Проте існує проблема щодо неспіввимірності декларування толерантності і її практичної реалізації [11, с. 254]. Тому передусім має бути усвідомлення її сутності всіма членами суспільства, її утвердження цінності на соціальному рівні.

У сучасному демократичному суспільстві, однією з ознак якого є плюралістичність у всіх його сферах, важливим завданням є вміння перетворити зростаючу взаємозалежність держав в усвідомлену солідарність. Реалізація цього на практиці можлива не лише за допомогою відповідної політики, але й участі громадян у міжкультурній, міжетнічній та міжконфесійній комунікації [4, с. 53]. Це питання є актуальним зокрема у контексті євроінтеграційних процесів, адже лише за таких умов можливо є побудова гармонійних взаємовідносин між різними суспільствами, що перебувають у безпосередній взаємодії.

Толерантність є основоположною цінністю громадянського суспільства, адже вона разом з критичним мисленням, свободою і відповідальністю є основою демократичного прогресивного розвитку суспільства [8, с. 53]. М. Пірен виокремлює такі основні критерії толерантності як терпимість, емпатійність, комунікабельність; соціальна активність; рівноправність взаємовідносин; соціальна відповідальність; подолання негативних стереотипів, упереджень, агресії тощо [8, с. 54]. Вищезазначене набуває особливого значення в умовах інтенсифікації євроінтеграційних процесів, адже ці категорії є засадами формування взаємовідносин між державами.

Варто зазначити, що толерантність є соціально значущим поняттям, тому доцільним є його аналіз в контексті міжособистісної взаємодії та символічного інтеракціонізму. Одним із важливих завдань є визначення змісту терміну «толерантність», яку можна розглядати як особистісне ставлення до певного явища. Важливу роль у цьому контексті може відіграти освіта, що сприятиме утвердженню гідності, відкритості до сприйняття інших культур та вирішенню конфліктів ненасильницькими методами [13, с. 165]. Водночас необхідно з'ясувати сутність поняття «соціальна толерантність», яка характеризується як

соціальна взаємодія, що передбачає здатність встановлювати єдність між людьми за умов наявності соціальної нерівності. Вона обумовлюється соціокультурними умовами, у яких формується як соціальна норма та цінність [6, с. 7]. Толерантність може мати різні форми вияву: гендерна, вікова, освітня, релігійна, міжнаціональна тощо. Принципи соціальної толерантності є основою існування свободи та демократичного суспільства загалом. Адже завдяки їй відбувається утвердження політичного плюралізму та протидія утвердженню тоталітаризму [6, с. 8].

В умовах дефіциту соціальної рівності особливої актуальності набуває соціальна толерантність, що передбачає налагодження комунікації між різними соціальними групами, які мають відмінності, шляхом діалогу та реалізації гуманістичних стратегій. Важливою у цьому контексті є не лише відсутність ворожого ставлення до проявів іншого, але й намагання його зрозуміти та прийняти [6, с. 10]. Варто акцентувати увагу на вищезазначеному в умовах європейського вибору українців, що передбачає утвердження європейських цінностей. Адже соціальні перетворення потребують активних дій від усіх громадян, активного суспільства, об'єднаного демократичними цінностями, що сприяє утвердженню єдності [3, с. 146].

Цінності є одним з головних чинників інтеграції суспільства, або навіть суспільств, зокрема це стосується євроінтеграційних процесів, що визначають соціокультурну ідентичність. Саме європейські цінності є підґрунтям для ліберально-демократичних інститутів Європейського Союзу. Основою європейських цінностей виступають фундаментальні права та свободи людини, демократичні принципи побудови суспільства та сталий розвиток правової соціальної держави [7, с. 276].

Толерантність можна розглядати як необхідний принцип для функціонування демократії, плюралізму, громадянського суспільства, утвердження яких у Європі розпочалося ще в епоху Просвітництва, в умовах протистояння толерантності та нетерпимості [13, с. 160]. Толерантність є необхідною умовою соціалізації, інтеграції в систему суспільних відносин, що забезпечуватиме гармонію із самим собою та із зовнішнім світом [13, с. 162]. Вона відіграє важливу роль у всіх сферах суспільного життя, зокрема, як зазначають А. Череп, В. Воронкова, О. Череп, і у європейському бізнесі, де пропагується те, що провідні менеджери мають бути проявляти толерантність та бути прикладом, орієнтуватися на відповідний тип управління культурне розмаїття розглядається як частина корпоративної культури [13, с. 166]. Толерантність постає не лише як соціально, але й професійно значуща якість та цінність.

У процесі співпраці необхідно розуміти, що існують відмінності у світоглядах та культурах, проявом яких є: універсалізм/партикуляризм; індивідуалізм/колективізм; нейтральність/афективність тощо. Ці виміри дають можливість зрозуміти особливості різних культур, що сприятиме налагодженню спілкування та продуктивності, подоланню стереотипів та упереджень [13, с. 168].

Вищезазначені принципи міжособистісної та соціальної взаємодії знайшли свій вияв у створенні Європейської комісії проти расизму і нетерпимості (1993 р.), Європейської ради толерантності та взаємоповаги (2008 р.) та прийняття низки документів спрямованих проти будь-яких проявів дискримінації. Толерантне ставлення до іншого утверджується у Хартії основних прав Європейського Союзу, зокрема це відображено у статті 21 про недопущення дискримінації за будь-якою ознакою, у статті 22 утверджується культурне, релігійне та мовне розмаїття [12]. У статті 7 Рамкової конвенції про захист національних меншин зазначено, що заохочується атмосфера терпимості, міжкультурного діалогу, поваги, взаєморозуміння та співробітництва не залежно від етнічних, культурних,

мовних особливостей у галузях освіти, культури та ЗМІ [10]. Водночас зауважується, що не можуть вчинятися дії, які суперечать міжнародному праву, принципам рівності, територіальній цілісності та політичній незалежності держав (стаття 21). Жодне з положень Конвенції не може розумітися як таке, що обмежує чи порушує основні свободи людини (стаття 22) [10].

Отже, Європейський Союз є об'єднанням, що засноване не лише на політичних та економічних засадах, але й має аксіологічне підґрунтя. Система цінностей, яка домінує в ЄС є важливою частиною євроінтеграційних процесів. Однією зі складових, що є необхідною умовою для побудови гармонійних взаємовідносин на індивідуальному та соціальному рівнях, є толерантність як особистісна та соціальна цінність, сутність якої полягає в утвердженні неупередженого, терпимого ставлення до іншого, крім будь-яких проявів насильства. За допомогою формування активної толерантності та із врахуванням її меж можливим є налагодження комунікації та взаємодії. Саме завдяки їй втілюється на практиці європейський принцип «єдність у різноманітті», політика рівних можливостей.

Список використаної літератури

1. Афанасьєва Л., Семікін М. Толерантність як соціальний маркер повсякденного буття людини. Соціологічні студії. 2019. № 2. С. 35–41.
2. Вегеш І. Еволюція концепту толерантності у світовій науковій думці. Толерантність на кордонах Європи: вимір для України. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції; [Упоряд.: І. Вегеш, М. Колодій; Відп. за вип.: М. Вегеш]; Ужгород, ФОП Наумченко Н.В., 2019. С.21–24.
3. Вегеш І. М., Колодій М. М. Концепт толерантності в контексті національної безпеки. Україна і Центральна Європа: історія, політика, культура: матеріали VI міжнародної науково-практичної конференції «Формат розвитку відносин України та країн Центральної Європи у контексті впливу гібридної війни, виборчих процесів, прав національних меншин та пандемії Covid–19» / оргкомітет: Ю. Остапеч, І. Савченко, В. Гиря та ін.; відп. за випуск: В. І. Гиря., М. М. Вегеш. Ужгород: ТОВ "РІК-У", 2021. С. 145–147.
4. Гарасимів Т., Лепісевич П. Правові імперативи толерантизації суспільних відносин. Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: «Юридичні науки». 2023. Том 10. № 1 (37). С. 52–58.
5. Глинська Л., Склярів Р. Феномен толерантності в соціально-філософських інтерпретаціях. Соціологічні студії. 2019. № 2 (15). С. 42–47.
6. Ільчук Л. І. Соціальне призначення толерантності в українському суспільстві (соціально-політична толерантність). Толерантність як цивілізаційна ознака сучасного демократичного суспільства: матеріали XVII міжнародної науково-практичної конференції. К.: ВНЗ «Національна академія управління», 2019. С. 6–10.
7. Пендюра М. М., Лапка О. Я. Толерантність і європейські правові цінності. Альманах права. Актуальні проблеми правового розвитку в умовах війни та післявоєнної відбудови держави. Випуск 13. Київ: Інститут держави і права імені В. М. Корецького НАН України, 2022. С. 276–281.
8. Пірен М. І. Толерантність – дієвий чинник злагоди та консолідації в сучасному українському суспільстві. Вісник Національної академії державного управління при Президентові України. 2015. № 2. С. 51–56.
9. Радіонова Л. О. Толерантність як філософсько-політична категорія. Актуальні проблеми філософії та соціології. 2021. № 30. С.55–59.
10. Рамкова конвенція про захист національних меншин. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_055#Text

11. Стогова О. В. Толерантність як базова цінність правової культури. Вісник національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого». 2013. № 4 (18). С. 252–254.
12. Хартія Європейського Союзу про основоположні права. URL: <https://ccl.org.ua/posts/2021/11/hartiya-osnovnyh-prav-yevropejskogo-soyuzu/>
13. Cherep A., Voronkova V., Cherep O. Tolerance in the discourse practices of european society and business. Humanities studies: Collection of Scientific Papers / Ed. V. Voronkova. Zaporozhzhia: Publishing house «Helvetica», 2022. 12 (89). P. 160–173.
14. Declaration of Principles of Tolerance. URL: <https://www.ohchr.org/en/resources/educators/human-rights-education-training/13-declaration-principles-tolerance-1995>

TOLERANCE AS A COMPONENT OF THE EUROPEAN AXIOSPACE

Viktoriia Melnychuk

Polissia National University,

Faculty of Law, Public Management and National Security,

Department of Social Sciences

Boulevard Staryi, 7, 10008, Zhytomyr, Ukraine

The article studies tolerance as a component of the European system of values. The historical context of the formation of tolerance in Europe is considered, in particular the philosophical views of J. Locke, who interpreted it as a philosophical and legal concept and considered it a moral basis for the existence of society and the state. Despite the diversity of modern approaches to the study of tolerance, one of the dominant ones is the axiological one. It is substantiated that tolerance is a personal and social value that plays an important role in the harmonization of both individual and social relationships. It is a necessary condition for the existence of democracy and civil society. The problem of the limit of tolerance, which is determined by intolerance to any manifestations of violence, is highlighted. The concepts of «intolerance» and «hypertolerance», which can arise due to a misunderstanding and interpretation of the limits of tolerance, are outlined. Attention is focused on active tolerance, which involves not only accepting the existence of another, but also striving to establish interaction. It has been stated that tolerance should not be passive, it can unite in order to confront violence.

An important task is not only to understand the value essence of tolerance, but also its practical implementation. This aspect is especially significant for European integration, in which the axiological component plays a significant role. In this context, an analysis of the Charter of Fundamental Rights of the European Union, the Framework Convention for the Protection of National Minorities, and the Declaration of Principles of Tolerance was carried out, which prove the importance of the outlined issues for the formation of the European axiological space and affirm intolerance to any discrimination. Tolerance is a necessary condition for integration processes not only at the interpersonal level, but also at the interstate level. Taking into account this aspect is important for Ukraine in the context of the intensification of European integration processes in order to develop a common system of values.

Key words: tolerance, value, active tolerance, European Union, European integration processes.